

Troelstra als journalist en propagandist Media, politiek en de geboorte van het socialisme

Frank van Vree

Summary

Troelstra's role as a journalist and propagandist needs to be viewed in the context of the conventions of the day. The boundaries between politics and journalism were much less clearly defined than they are nowadays. This contribution takes a look at Troelstra's activities as a journalist, particularly during the period that he was editor-in-chief of De Baanbreker (The Trailblazer) and Het Volk (The People). These activities are examined from three different perspectives: (1) the rise of the progressive and socialist press between 1880 and 1900; (2) the shift in the boundaries between journalism and political propaganda during this period; (3) the significance of the newspapers and other publications for the various emancipation movements, not only with regard to the development of their organisations, but even more so with regard to their self-image and self-confidence.

Samenvatting

Troelstra's rol als journalist en propagandist kan niet los worden gezien van de conventies van zijn tijd. De grenzen tussen politiek en journalistiek lagen toen veel minder scherp dan tegenwoordig. In deze bijdrage worden Troelstra's journalistieke activiteiten, in het bijzonder als hoofdredacteur van *De Baanbreker* en *Het Volk*, vanuit een drievoudig perspectief gezien: (1) de opkomst van progressieve en socialistische pers tussen 1880 en 1900; (2) de verschuiving van de grenzen tussen journalistiek en politieke propaganda in deze periode; (3) de betekenis van de kranten en andere bladen voor de verschillende emancipatiebewegingen, niet alleen waar het gaat om de opbouw van hun organisaties, maar vooral ook aangaande hun zelfbeeld en zelfvertrouwen.

De titel van deze bijdrage, 'Troelstra als journalist en propagandist', zal velen vertrouwd in de oren klinken, maar is niettemin – zeker tegenwoordig – minder vanzelfsprekend dan zij op het eerste gezicht lijkt. Immers, vandaag de dag laten de normen van de professionele journalistiek zo'n vermenging van journalistiek en propaganda eigenlijk niet meer toe. Wie kleur bekent, wordt geacht zijn rol als journalist niet langer met goed fatsoen te kunnen uitoefenen, zeker in de serieuze media.

Dat is niet altijd zo geweest en zelfs vandaag de dag is dit nog lang niet overal de regel. Integendeel, in veel landen liggen de grenzen tussen politiek en journalistiek ook tegenwoordig veel minder scherp. Zo plegen kranten en weekbladen in Engeland zich in de dagen voor verkiezingen onverholen uit te spreken voor één van de partijen. Daarbij kan de voorkeur overigens wisselen. Zo steunden de *yellow papers* van de conservatieve mediamagnaat Rupert Murdoch in 1998 Labour-leider Tony Blair, terwijl de progressief-liberale kwaliteitskrant *The Guardian* vorig jaar haar lezers adviseerde op de kandidaat van de conservatieve partij, Cameron, te stemmen. En dan hebben we het maar niet over de VS of Italië, waar media er absoluut geen been in zien openlijk partij te kiezen voor of directe relaties te onderhouden met politieke partijen of andere maatschappelijke groeperingen. Ondanks dat durft een grote nieuwssite als het Amerikaanse *Newsmax.com*, die gemene zaak maakt met de rechtervleugel van de Republikeinse partij en openlijk oorlog voert tegen president Obama, zich te afficheren als 'onafhankelijk'.

Zoals gezegd, in Nederland is zo'n nauwe band tussen media en journalistiek niet goed denkbaar – of beter gezegd: *niet meer*, want tot het midden van de jaren zestig waren dergelijke zulke intensieve relaties ook hier de gewoonste zaak van de wereld. De meeste kranten en omroepen waren expliciet verbonden met partijen, kerken en bewegingen, van het communistische dagblad *De Waarheid* en de katholieke omroepvereniging KRO tot de liberale NRC en de sociaaldemocratische VARA. Deze media waren onvoorwaardelijk trouw aan de partij, kerk, vakbond, vrouwen- en jongerenorganisatie en onderwijsinstellingen met dezelfde kleuren. Het zijn de jaren van de verzuiling, waarin driekwart van de bevolking deel uitmaakte van de sociaaldemocratie dan wel een van de twee grote religieus georiënteerde zuilen, de rooms-katholieke en de orthodox protestantse. Daarnaast bewoog zo'n tien procent zich in liberale kringen, terwijl de communisten en de afgescheiden orthodoxe christenen met hun eigen politieke, maatschappelijke en culturele organisaties elk ook enkele procenten van de bevolking organiseerden.

De tijdschriften, omroepen, dagbladen en andere kranten van deze min of meer gesloten zuilen en bewegingen domineerden het mediaveld van het einde van de negentiende eeuw tot de jaren zestig van de twintigste eeuw. Behalve *De Telegraaf*, die haar 'beginselloosheid' compenseerde met een fel nationalisme en burgerlijk conservatisme, bestonden er geen ongebonden landelijke media. Alleen op lokaal en regionaal niveau waren er veel 'neutrale', niet-verzuilde bladen: die wilden ten slotte een zo groot en zo gemengd mogelijk

publiek bereiken, en moesten daarom zorgvuldig laveren tussen de verschillende politieke en religieuze stromingen om niet op lange tenen te gaan staan.¹

In de jaren waarin Troelstra zijn eerste schreden zette op het journalistieke pad, bestond dat verzuilde Nederlandse medialandschap nog niet. Of beter gezegd: juist de laatste decennia van de negentiende eeuw vormden de periode waarin dit landschap ontstond, waarin de banden tussen enerzijds de journalistiek en anderzijds de kerk en de politiek hechter werden. Het is in die context dat we Troelstra's activiteiten als journalist en propagandist moeten plaatsen.

Piet Hagen heeft in zijn uitvoerige en interessante biografie al onnoemelijk veel over Troelstra's journalistieke ontwikkeling en werkzaamheden gezegd, te beginnen met de hoofdstukken over de jaren in Friesland, die misschien wel de mooiste van het boek vormen. Om die reden is ervoor gekozen in deze bijdrage een wat andere lijn dan een strikt biografische te volgen, vooral gericht op een historische situering. Daartoe zullen Troelstra's activiteiten, vanaf ca. 1880 tot het begin van de twintigste eeuw, vanuit een drievoudig perspectief worden gezien:

- de opkomst van progressieve en socialistische bladen in het medialandschap tussen 1880 en 1900;
 - de verschuiving van de grenzen tussen journalistiek en politieke propaganda in deze periode;
 - de betekenis van deze nieuwe kranten en tijdschriften voor de verschillende emancipatiebewegingen, niet alleen in een organisatorische zin, maar ook waar het gaat om hun zelfbeeld en zelfvertrouwen.
- Deze drie invalshoeken zullen niet strikt na elkaar worden afgewerkt, maar op verschillende momenten in het verhaal terugkeren; ze vormen als het ware de bril waarmee de journalistieke activiteiten van Troelstra worden gezien.

Op de redactie van Het Volk

Dit verhaal begint ergens rond de eeuwwisseling, wanneer Troelstra, begin veertig, drie belangrijke functies verenigt: hij is leider van de

1 Vgl. Mariëtte Wolf, *Het geheim van De Telegraaf*, Amsterdam 2010. Over verzuiling in de pers, zie Frank van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland 1930-1939. Een studie over de vorming van de publieke opinie*, Groningen 1989; voor degelijke studies over de positie van 'neutrale' kranten, zie Marcel Broersma, *Beschaafde vooruitgang. De wereld van de Leeuwarder Courant 1752-2002*, Leeuwarden 2002; Wim Wennekes e.a., *Het lood voorbij. Sijthoff en de Haagsche Courant. Geschiedenis van een dagbladbedrijf*, Amsterdam, Thomas Rap 1998.

opkomende sociaaldemocratische arbeiderspartij, de SDAP, voorzitter van de dan nog bescheiden Tweede Kamerfractie én hoofdredacteur van het net opgerichte dagblad *Het Volk*. De partij is weliswaar nog klein en de politieke macht in de Kamer nog embryonaal, terwijl de krant – zeker met de ogen van vandaag – er betrekkelijk armetierig uitziet, met een omvang van een paar bladzijden en slechts vijf redacteurs op de burelen – naast een veelvoud aan zettters, correctors en drukkers, want de verhouding tussen redactie en productiebedrijf lag in deze tijd heel anders dan vandaag de dag.

De geringe dikte van de krant is in zekere zin bedrieglijk. Zij werd gedrukt op grootformaat, met pagina's vrijwel zonder wit of illustraties, en die moesten wel iedere dag worden gevuld. In het geval van de gewone buitenlandse en de binnenlandse berichtgeving kon men doorgaans vrolijk knippen uit andere kranten – dat was in die tijd, waarin het auteursrecht nog niet geregeld was, zeer gebruikelijk – maar dat gold niet voor het politieke nieuws en de commentaren. De krant vroeg, kortom, een gigantische inspanning van de vijf redacteurs. En Troelstra had, met zijn andere functies erbij, een loodzware baan. Een van zijn medewerkers, corrector-verslaggever Eliazer – meest Eidge genoemd, na de Tweede Wereldoorlog veranderd in Eduard - Polak, die in 1902 bij de krant in dienst komt en later zal uitgroeien tot een van die gezichtsbepalende Amsterdamse wethouders uit het interbellum, schetst in zijn memoires, zestig jaar later, een prachtig beeld van de rusteloze Troelstra:

‘Op menige winterochtend betrad hij met haastige stap het schamele bureau. Dan kwam hij met de eerste trein uit Leeuwarden of Maastricht of Middelburg, waar hij de avond tevoren het woord had gevoerd. De duffelse jas ging uit, de hoge bontmuts af en dan zette hij zich aan het withouten keukentafeltje – zijn bureau – voor het schrijven van het hoofdartikel. Met zijn grote mannelijke handschrift vulde hij de vellen die door een jongen van de zetterij onder zijn handen werden weggehaald. Als hij de eindstreep had gezet, trok hij de jas weer aan, zette de bontmuts weer op en voort ging het naar Den Haag of ergens anders heen voor een propagandaspeech. Als dan 's avonds *Het Volk* verscheen, stond op de eerste bladzijde een van die vlammeende, adembenemende artikelen,

die de lezers spelden en in zich opnamen, wijl het de gevoelens uitsprak, die in hun eigen ziel woelden, doch die zij niet konden uiten.’²

Het is een van bewondering doortrokken, om niet te zeggen romantisch beeld: de grote voorman op de drempel van zijn eeuwige roem, als boegbeeld, of zelfs icoon van de Nederlandse sociaaldemocratie. Maar de combinatie van taken bleek toch te zwaar. Eind 1903 al zou Troelstra de leiding van de krant overdragen aan de meer intellectuele en gematigde P.L. Tak, de vroegere hoofdredacteur van het befaamde politieke en culturele tijdschrift *De Kroniek*.

Dreigend isolement

Tien jaar eerder, in 1893, had de toekomst er voor Troelstra nog heel wat minder florissant uitgezien.³ Sterker nog: aan het einde van dat jaar verkeerde hij in omstandigheden die zich nog het beste laten karakteriseren als uiterst penibel, zowel op het persoonlijke als op het politieke vlak. Zijn vrouw zou na de geboorte van hun tweede kind niet goed meer herstellen, terwijl hij zijn advocatenpraktijk in Friesland een halfjaar eerder had moeten opgeven omdat zijn burgerlijke, veelal liberale klanten waren weggelopen, diep geschokt over de revolutionaire denkbeelden die hij sinds zijn bekering tot het socialisme ventileerde, onder meer bij zijn propagandatochten op het platteland en in de door hem geredigeerde *Sneeker Courant*. Troelstra besloot daarop naar Amsterdam te verhuizen, maar die stap bracht hem niet wat hij ervan had gehoopt - inteendeel. Zijn nieuwe advocatenpraktijk kwam nauwelijks van de grond, terwijl hij tot zijn nek betrokken raakte bij de felle richtingstrijd in de vroeg-socialistische beweging. Daarbij kwam hij in botsing met Ferdinand Domela Nieuwenhuis, *ús ferlosser*, die met zijn revolutionaire geestverwanten nog de dienst uitmaakte in de Sociaal-Democratische Bond (SDB). De leiding bestreed Troelstra's net opgerichte blad *De Nieuwe Tijd* openlijk als ‘een boel smeerlapperij’, als een doortrapte en eigengereide

2 Eduard Polak, *De weg omhoog*, Amsterdam 1962, p. 65; over Polak zie *Biografisch Woordenboek van Socialisme en Arbeidersbeweging* 4 (1990), p. 156-160 (ook digitaal beschikbaar).

3 Het volgende is deels gebaseerd op een vroeger artikel, Frank van Vree, ‘Van miniatuurkrant tot volksdagblad. Oorsprong en groei van de arbeiderspers in Nederland 1840-1900’, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 17/4 (1991), p. 394-413, alsmede Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra*, Amsterdam 2010.

manoeuvre van de parlementaristische minderheid.⁴ Het was een van de vele tekenen die wezen op de naderende scheuring in de vroeg-socialistische beweging tussen radicale revolutionairen en reformisten.

En alsof dat allemaal nog niet genoeg was, ontstond er in die periode van tweespalt en ramspoed rond zijn eigen blad, *De Nieuwe Tijd*, eerst een persoonlijk conflict met de eigenaar, en vervolgens een tactisch-politiek meningsverschil met zijn mederedacteuren, Frank van der Goes en Henri Polak, die een ramkoers tegen Domela en zijn revolutionaire geestverwanten voorstonden. Dit leidde ertoe dat Troelstra de redactie moest verlaten.

Kortom, in november 1893 leek Troelstra in een onmogelijke, geïsoleerde positie te zijn gemanoeuvreerd en daarmee de strijd definitief te hebben verloren. Hij ervoer die maanden als 'een afschuwelijke tijd, zoals men zich haast niet kan voorstellen', hij voelde zich 'kapot' vanwege de politieke conflicten, geldproblemen en zorgen over de slechte gezondheid van zijn vrouw Sjoukje.⁵

De Baanbreker

Het tekent Troelstra's karakter dat hij zelfs in deze deprimerende omstandigheden nog vangeen wijken wilde weten. Nauwelijks een halfjaar nadat hij van Friesland naar Amsterdam was verhuisd, verplaatste hij zijn - inmiddels schamele - bezittingen en werkerterrein opnieuw, nu naar Utrecht, op uitnodiging van 'De Vrije Gedachte', een ontwikkelingsclub van spoorwegbeambten waarvoor hij vroeger al eens had opgetreden. Het was een noodsprong, die tactisch sterk zou uitpakken: Amsterdam was een brug te ver gebleken, de oude revolutionairen waren er nog te sterk, dus moest hij een nieuwe basis creëren, vanuit de provincie.⁶

Met 180 gulden als beginkapitaal, bijeengebracht door Utrechtse geestverwanten en bewonderaars, gaf Troelstra vanaf december 1893 een bescheiden weekblaadje uit, *De Baanbreker*, bestemd voor met name fabrieksarbeiders. In het blad werd vooral aandacht besteed aan misstanden in Utrechtse bedrijven, terwijl tenminste één artikel per aflevering was gewijd aan de grondbeginselen van het socialisme *volgens Troelstra*.⁷ Het blad werd spoedig wat het volgens de titel zou moeten zijn: een baanbreker voor de sociaaldemocratische beweging. De verschijning en

4 P. van Horssen en D. Rietveld, 'De Sociaal-Democratische Bond (II)' in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 3/7 (1977), p. 15.

5 Hagen, *Politicus uit hartstocht*, p. 192.

6 *Ibidem* p. 192-193.

7 Van Vree, 'Van miniatuurkrant tot volksdagblad', in: *TvSG* (1991), p. 395.

de luidruchtige colportage - niet in de laatste plaats door Troelstra zelf - zorgden week in, week uit voor tumult in de traditioneel zo rechtzinnige en orangistische domstad. In zijn memoires zou hij er met een mengeling van trots en nostalgie op terugkijken:

“Roept en leest *De Baanbreker!*” Op een hoek van een straat nam ik mijn standplaats en riep mijn krant uit en het duurde niet lang of zij kwamen van alle kanten, groot en klein. Daar was een oud vrouwtje, dat haar gerimpelde, beverige handen uitstreekte: “Geef m’er een kraant, boas”; daar was de jonge arbeider met ene trek van verbeterde woede op het gezicht (...) Nog hoor ik de gedempte vraag der vrouwen, beladen met de zaterdagavond-boodschappen, aan haar mannen: “Is ’m dat nou?” En de ouderen van dagen schudden meewarig het hoofd, omdat het fatsoen zó de wereld uit was, dat een “advocaat”, met een wollen muts op, kranten stond te verkopen in een sneeuwbuï. Na verloop van tijd werd ik, na afloop van de colportage, door een duizendtal arbeiders naar mijn woning begeleid en van het balkon sprak ik hen toe. Natuurlijk trachtte de politie dergelijke demonstraties te beletten.’⁸

Pieter Jelles Troelstra als voorzitter van de kamerfractie van de SDAP op weg naar paleis ‘Het Loo’ voor overleg met de Koningin over de kabinetscrisis, juli 1923.

8 P.J. Troelstra, *Gedenkschriften*, dl. II Groei. Amsterdam, 1928, p. 77-78.

In korte tijd steeg de verkoop tot niet minder dan 2500 exemplaren in Utrecht. Toen het werkterrein van het blad - of, beter gezegd: de colportage - zich uitbreidde tot de omliggende plaatsen en, ten slotte, andere provincies, groeide dat aantal tot vier- à vijfduizend, waarmee de oplage van Domela Nieuwenhuis' *Recht voor Allen*, dat zijn hoogtepunt – 30.000 exemplaren in 1886 – al jaren eerder was gepasseerd, werd overtroffen.⁹ *De Baanbreker* verschafte Troelstra niet alleen een bescheiden inkomen, maar, bovenal, een nieuwe politieke basis. De socialistische beweging in Utrecht kreeg een sterke impuls, terwijl Troelstra's positie tegenover Domela Nieuwenhuis c.s. door het succes van zijn propaganda-acties aanzienlijk werd versterkt. Daarmee werd tevens de weg gebaad voor zijn sterke positie bij de oprichting van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) in 1894 – samen met mannen die vrijwel zonder uitzondering beschikten over een vergelijkbare positie als Troelstra: als voorzitter van regionale afdelingen, als leider van een krachtige vakbond, vaak ook oprichter en hoofdredacteur van een eigen blad, zoals Jan Schaper, Willem Vliegen, Henri Polak, Hendrik Spiekman en Willem Helsdingen. Wanneer we de periode tussen deze twee punten overzien – 1893, het jaar van zijn vertrek bij *De Sneeker Courant* en *De Nieuwe Tijd*, gevolgd door de oprichting van de succesvolle *Baanbreker*, en 1900, het jaar waarin hij aantrad als eerste hoofdredacteur van het nieuwe sociaaldemocratische dagblad *Het Volk* – dan kan worden vastgesteld dat precies deze jaren Troelstra's definitieve doorbraak als socialistische leider markeerden. Zijn opkomst als politicus was dus ten nauwste verbonden met zijn werk als journalist – of misschien kunnen we beter zeggen: als schrijvende politicus, als propagandist, als politiek redacteur.

Vroeger journalistiek werk

Nu had het journalistieke werk Troelstra al vanaf zijn jongelingsjaren in beslag genomen. Piet Hagen heeft daar in zijn biografie van Troelstra al veel behartenswaardigs over geschreven, zodat we ons hier kunnen beperken tot enkele grote lijnen. Troelstra's journalistieke loopbaan begint met bijdragen aan het onafhankelijke, kritische, progressief-liberale orgaan *Friesch Volksblad*, dat onder leiding stond van de bijna blinde Oebele Stellingwerf, een oud-onderwijzer die sociale betrokkenheid paarde aan een grote liefde voor de Friese taal en cultuur; een paar jaar later zou ook hij zich tot het socialisme bekeren. Troelstra had in het *Volksblad* een culturele rubriek, waarin hij propaganda voerde

9 A.C.J. de Vrankrijker, *Het wervende woord. Geschiedenis der socialistische week- en dagbladpers in Nederland*, Amsterdam, 1950, p. 45-46 & 89.

voor het behoud en de versterking van de Friese cultuur, ondertekend met ‘jins freon Pieter Jelles’ of met ‘jimme lânsman’ – stukken waarin ook al iets zichtbaar is van de wegen die hij later zou inslaan.

In 1883 werd Troelstra medewerker van de *Friesche Courant*, een blad van een wat behoudender liberale signatuur, dat tweemaal per week verscheen en werd geleid door zijn vader. Ook hierin had hij een vaste rubriek, die qua vorm veel weg had van de hedendaagse column. In de volgende jaren klonk in zijn stukken evenwel steeds vaker iets door van zijn veranderende politieke voorkeur, vooral nadat hij in 1885 lid was geworden van de betrekkelijk brede progressieve Nederlandsche Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht. Zijn sociaal en politiek geëngageerde artikelen leidden echter al snel tot een vergaande verwijdering tussen vader – wethouder in Leeuwarden namens de conservatieve liberalen – en zoon – wiens positie op dat moment kan worden getypeerd als radicaal liberaal of liberaal-democraat, voorstander van algemeen kiesrecht en sociale hervormingen. Het socialisme was op dat moment nog een brug te ver voor de geëngageerde rechtenstudent. Domela Nieuwenhuis vond hij te demagogisch en te radicaal – ‘hij kapt zijn haar à la Christus’ zo schreef hij in een verslag van een propagandameeting, ‘zijn uiterlijk tekent dan ook een man van smarte; zelden plooit een glimlach zijn mond’.¹⁰

In 1888, nog voordat hij in Groningen zijn studie had afgerond en zich als advocaat in Leeuwarden vestigde, begon Troelstra een eigen blad: een algemeen cultureel kwartaaltijdschrift, *For hûs en hiem. Tiidskrift for it Fryske húsgezin*, geadverteerd als ‘een huisvriend voor oud en jong’. Voor hem en Sjoukje Bokma de Boer – alias Nynke fan Hichtum, auteur van *Afke’s Tiental* –, met wie hij in datzelfde jaar in het huwelijk trad, vormde het blad drie jaar lang een podium voor hun literaire ambities.

For hûs en hiem mocht een algemeen cultureel tijdschrift zijn, de politiek was nooit ver weg. Het was in *For hûs en hiem* dat hij in 1890 *In nije tiid* publiceerde, het befaamde gedicht dat symbool zou staan voor zijn ‘bekering’ tot het socialisme. Het gedicht, een visioen van een nieuwe tijd, beginnend met de befaamde regels “Der giet in rop oer alle lannen/ In rop om frijdom, witnis, ljocht”, was geschreven na het zien van een massale – en door de burgerij gevreesde – 1 mei-manifestatie in Leeuwarden, waarbij tienduizend arbeiders gedisciplineerd en bevolgen

10 *Friesche Courant*, 11 november 1885, aangehaald bij Hagen, *Politicus uit hartstocht*, p. 105.

demonstreerden.¹¹ De publicatie van het gedicht zou hem dwingen de leiding van *For hûs en hiem* neer te leggen, omdat veel lezers niet gediend waren van dergelijke revolutionaire romantiek.

Een paar maanden later, in het najaar van 1890, solliciteerde Troelstra bij *Recht voor Allen*, het blad van de Sociaal-Democratische Bond, dat geleid werd door Domela Nieuwenhuis en kort daarvoor een dagblad was geworden. Domela en de SDB namen zijn verzoek serieus, maar de onderhandelingen stuitten uiteindelijk af op financiële problemen aan de kant van Troelstra, die er overigens ook moeite mee had daarvoor naar Den Haag te moeten verhuizen.¹²

In de daaropvolgende maanden publiceerde Troelstra hier en daar in verschillende bladen, terwijl hij tegelijkertijd naarstig op zoek was naar een nieuwe spreekbuis om zijn politieke gewicht te vergroten en zijn eigen lijnen uit te kunnen zetten. In 1892 leek het moment rijp, toen de uitgever van *De Sneeker Courant*, Hessel Poutsma, Troelstra de leiding over zijn blad aanbood, nadat hij hem in Franeker in debat had gezien met Domela Nieuwenhuis. Poutsma was diep onder de indruk en zag in Troelstra de man die zijn *Sneeker* een waardevolle plaats kon geven in het ontluikende linkse medialandschap in Friesland, dat - behalve het progressieve *Volksblad* - bestond uit *De Klok* in Gorredijk, *Het Morgenrood* in Harlingen en de *Bildtsche Courant* in Sint Anna.¹³ En wat Poutsma hoopte, gebeurde: de krant maakte furore, door Troelstra, maar ook door Poutsma's eigen radicalisering, die hem herhaaldelijk in conflict bracht met de scherp optredende politie en ten slotte in het gevang deed belanden. Zoals zo vaak zorgde juist die tegenwerking voor veel extra aandacht en een solide reputatie. Verder wist Troelstra een aantal interessante auteurs aan het blad te binden, ook van buiten Friesland, zoals de 'rode onderwijzer' A.H. Gerhard en de marxistische schrijver Frank van der Goes.

Maar erg succesvol werd de krant uiteindelijk niet. Er was veel tegenwerking - zowel van burgerlijke zijde als van de kant van radicalen en revolutionairen binnen de SDB - financiers waren niet te vinden en tot overmaat van ramp kwam Poutsma ook nog eens in het gevang terecht. Besloten werd de krant om te dopen tot *De Nieuwe Tijd* - waarmee we weer terug zijn bij het ogenschijnlijke 'rampjaar' 1893, toen Troelstra, samen

11 De 1 mei-manifestatie vond overigens plaats op zondag 27 april 1890. Hagen, *Ibidem*, p. 123 e.v.; P.J. Troelstra, *Gedenkschriften, dl. I Wording*, Amsterdam, 1927, p. 258. Over Troelstra als Fries dichter, zie o.a. Anne Wadman, *Oer oarmans en eigen: essayistysk en kritysk ferskaat*, Fryske Akademy, Leeuwarden, 1994, p. 62 e.v. (ook op: www.sirkwy.nl).

12 Hagen, *Ibidem*, p. 130 e.v.

13 *Ibidem*, p. 140.

met Poutsma, naar Amsterdam vertrok, vrijwel berooid, en vervolgens letterlijk afdroop naar Utrecht – om zich daar te hervinden.

Journalistiek als agitatie

De journalistieke lotgevallen van de toekomstige ‘Napoleon der rood-roze legioenen’ – in de woorden van de befaamde NRC-columnist M.J. Brusse¹⁴ – zijn op zichzelf beschouwd misschien niet zó groots en wereldschokkend, ze zijn wèl in alle opzichten illustratief voor de ontstaansgeschiedenis en positie van de socialistische pers, die in de laatste decennia van de negentiende eeuw bestond uit vele kleine, sterk persoonsgebonden bladen. Troelstra’s geschiedenis is dus niet meer dan een voorbeeld uit velen. Om de betekenis van dergelijke bladen voor de opkomst van de socialistische beweging te demonstreren, zouden we met evenveel recht kunnen putten uit de memoires van Vliegen, Schaper of Joan Nieuwenhuis. De soms onooglijke kranten die zij het licht lieten zien, waren typisch voor die fase in de ontwikkeling van de socialistische beweging in Nederland. Anders gezegd: de weg naar het socialisme was geplaveid met bladen en pamfletten.

Hoewel rond het midden van de negentiende eeuw al verscheidene radicale en populistische bladen waren verschenen – om vaak weer snel te verdwijnen¹⁵ – moet het begin van de moderne arbeiderspers later worden gedateerd. Die geboorte viel samen met het ontstaan van de moderne arbeidersbeweging – en van al die bladen is *Recht voor Allen* onmiskenbaar de belangrijkste geweest. Opgericht als gematigd vooruitstrevend weekblad in 1879 ontpopte het blad zich binnen één jaar als de stormbal van de revolutie – een radicalisering die voortvloeide uit de bekering van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, eigenaar en uitgever van het blad, tot het socialisme.¹⁶ Enkele jaren later werd het blad officieel orgaan van de dan nog jonge Sociaal-Democratische Bond.

Om de grote massa van arbeiders te bereiken sloeg *Recht voor Allen* een felere, schrille toon aan, terwijl bovendien de prijs ervan werd verlaagd. De oplage steeg geleidelijk, maar de grote ommekeer kwam pas in 1883, toen Willem Helsdingen, een Rotterdamse mattenwever, vader van veertien kinderen en bestuurslid van de SDB, *Recht voor Allen* op straat ging colporteren. Dit voorbeeld werd spoedig gevolgd in Amsterdam, Den Haag en

14 M.J. Brusse, *Onder de mensen*,. Rotterdam, 1915.

15 Vgl. Van Vree, ‘Van miniatuurkrant tot volksdagblad’, in: *TvSG* (1991); M.J.F. Robijns, *Radicalen in Nederland (1840-1851)*, Leiden, 1967; J. Giele, *De pen in de aanslag. Revolutie-nairen rond 1848*, Bussum, 1968.

16 VanHorssenenRietveld, ‘De Sociaal-Democratische Bond (II)’, in: *TvSG* (1977), p.16, p.35-37.

andere steden.¹⁷ Deze colportage leidde tot een spectaculaire stijging van de verkoop – niet zozeer vanwege de inhoud, maar vanwege het feit dat de colportage keer op keer tot confrontaties met de politie en daarmee tot opstootjes leidde. In 1885 en 1886 werden gemiddeld twintig- tot dertigduizend exemplaren van ieder nummer verkocht, met pieken van niet minder dan 60.000 exemplaren, voornamelijk in de grote steden in het westen van het land, waar de Sociaal-Democratische Bond veel aanhangers had.

Tegen deze achtergrond moeten we ook de journalistieke en propagandistische werkzaamheden van Troelstra bekijken. *Recht voor Allen* en al die andere vroeg-socialistische kranten waren geen ‘nieuwsbladen’ in journalistieke zin, maar dienden voor alles de propaganda.¹⁸ Daarbij ging het nog niet eens zozeer om praktisch of theoretisch onderricht in de beginselen van het socialisme, als wel om het bevorderen van een directe vorm van activisme, om stemming te maken en te ageren tegen allerhande sociale misstanden. *Recht voor Allen*, maar ook Poutsma’s *Sneeker*, waren dan ook in een weinig subtiel stijl geredigeerd.

Vanuit dit perspectief kunnen we het uitgeven en het colporteren van deze bladen op zichzelf al beschouwen als een daad van verzet. Hier werd voor het eerst radicaal gebroken met traditionele vormen van onderdanigheid, samenwerking en gematigdheid. ‘Wij socialisten leefden als het ware in een permanente stemming van woede’, zou Willem Vliegen later schrijven.¹⁹ Nog nooit werd deze woede met zoveel volharding gepredikt, en, gepaard aan de eis van vrijheid en rechtvaardigheid, tienduizenden keren vermenigvuldigd. In een blad als *Recht voor Allen* was de toon vaak zelfs ronduit rancuneus, het blad schimpte, spotte en schold – een lyriek van opstandigheid en strijd, maar ook van vrijheid en gelijkheid, van solidariteit en broederbond. In deze bladen kwamen ook de werkers zelf aan het woord, via artikelen, gedichten en ingezonden brieven (*‘Mijnheer de Redacteur!’*). Nieuws was de dodelijke val van een arbeider, de schijnheiligheid van de filantropen, de gevangenisstraf voor de dief van één cent – maar ook de oprichting van een vakbond, een staking in Nederland of elders. Kortom: taal en inhoud van deze bladen voedden het zelfbewustzijn van de werkenden en socialisten op een nog niet eerder vertoonde wijze en schaal. Het zijn dit soort bladen geweest die het socialisme op een cruciaal mo-

17 *Ibidem*; De Vrankrijker, *Het wervende woord*, p. 45-46; ‘Willem Pieter Gerardus Helsingden’, in: *Biografisch Woordenboek van Socialisme en Arbeidersbeweging* 8 (2001), p. 72-76 (ook digitaal beschikbaar).

18 Voor het volgende, zie Van Vree, ‘Van miniatuurcourant tot volksdagblad’, in: *TvSG* (1991) p. 405 e.v.

19 Jos Perry, *De Voorman. Een biografie van Willem Hubert Vliegen*, Amsterdam, 1994, p. 61.

ment verder hebben ontwikkeld en uitgedragen, zowel in geografische zin als in theoretisch en tactisch opzicht. De lotgevallen van Troelstra zijn illustratief voor de manier waarop de meeste van deze bladen, opgericht in de jaren tachtig en de vroege jaren negentig, opereerden. De meeste kranten gingen van start als min of meer particuliere initiatieven, zoals *De Volkstribuun*, het lokale SDB-orgaan in Maastricht, dat in 1890 door Vliegen werd opgericht. Vliegen, zelf van origine typograaf, schreef, redigeerde, drukte en administreerde het blad vrijwel in zijn eentje en hielp ook nog eens mee het te verspreiden – maar gaf het niettemin de ondertitel ‘Orgaan van de Volkspartij in de Zuidelijke Provincies’ mee.²⁰

Die periode van wilde bladen, om ze zo maar even te noemen, kwam ten einde tegen 1900. Twee factoren hebben daarbij een beslissende rol gespeeld: ten eerste de groeiende behoefte aan een eigen, moderne en gevarieerde arbeiderspers en, ten tweede, de definitieve doorbraak van de sociaaldemocratie en de moderne vakbonden. Twee belangrijke gebeurtenissen markeren deze ontwikkeling: de oprichting van de SDAP in 1894 en het verschijnen van het progressieve, maar politiek onafhankelijke *Volksdagblad* in oktober 1895, een blad dat in de felle interne strijd tussen de diverse linkse stromingen zich zo neutraal mogelijk probeerde op te stellen.²¹ Het was een ander soort krant dan de hiervoor genoemde socialistische strijdbladen: degelijk, misschien zelfs een beetje saai, maar wel informatief en objectief in zijn berichtgeving over de arbeidersbeweging. Voor de SDAP, die in 1894 was opgericht, was *Het Volksdagblad* evenwel niet genoeg: de partij, en ook de aan haar verwante moderne vakverenigingen, die later zouden opgaan in het NVV, waren ontevreden over de kwaliteit en het bereik (ca. 10.000) van de krant en wilden bovendien een krant waar ze onvoorwaardelijk op konden rekenen. Maar *Het Volksdagblad* bood wel zicht op wat er mogelijk was.

De leiders van de sociaaldemocraten achtten, zoals gezegd, een eigen dagblad onontbeerlijk. Troelstra, Vliegen, Schaper, Polak en de andere pioniers die na heftige interne conflicten en onder een lawine van verwensingen in 1894 de SDB hadden verlaten, wilden niets meer van doen hebben met de bladen die loyaal waren gebleven aan Domela Nieuwenhuis. Aanvankelijk hoopte men uit de voeten te kunnen met *De Sociaaldemokraat*, het landelijke partijblad dat in 1895-1896 was ontstaan uit een samengaan van *De Baanbreker*, het door Helsdingen geredigeerde Rotterdamse blad *De Vrijheid* en *De Wachter*, Schapers krantje voor het Noorden van het land. *De Sociaaldemokraat*, waarvan de verschijningsfrequentie in

20 *Ibidem*, p. 74.

21 H.J. Scheffer, *Het Volksdagblad. Arbeidersbeweging en dagbladpers*, Den Haag, 1981.

de loop der jaren opliep tot drie maal per week, had evenwel een sterk partijpolitiek karakter. De kolommen werden beheerst door commentaren en nieuws over de arbeidersbeweging in binnen- en buitenland, terwijl er voor het algemene nieuws veel minder ruimte was. *De Sociaaldemokraat* was, kort gezegd, vooral een *kaderblad* – geen voorbeeld van een journalistiek georiënteerd nieuwsblad, dat zou kunnen voorzien in de behoeften van de groeiende groep maatschappelijk geëngageerde, zich emanciperende arbeiders.²²

Geleidelijk groeide het inzicht dat een levendige, dagelijks verschijnende krant nodig was om de aanhang onder de arbeidende bevolking te vergroten en haar aandacht vast te houden. Daarbij kon men een voorbeeld nemen aan *De Jonge Gids*, geredigeerd door de toneelschrijver Herman Heijermans, die het socialisme op leesbare en populaire wijze wist uit te dragen. Het was dan ook niemand minder dan Heijermans, die, gepokt en gemazeld in het journalistieke milieu – zijn vader was decennialang redacteur bij de eerbiedwaardige NRC en hoofdredacteur van *Het Zondagsblad* – op het partijcongres van 1899 met een uitgewerkt voorstel tot oprichting van een eigen socialistisch dagblad kwam. Ruim een jaar later zag *Het Volk – Dagblad voor de Arbeiderspartij* het licht. De hoofdredactie werd, zoals gezegd, opgedragen aan de leider van de partij, Troelstra, hoewel deze eerder had aangegeven deze zware functie er liever niet bij te doen; hij had voorgesteld Tak te benoemen. Even was er nog sprake van een tweehoofdige leiding, maar daar voelde Tak weer niet voor. Uiteindelijk hakte het partijbestuur de knoop door.²³

Het was een belangrijke stap voorwaarts. Zoals *Recht voor Allen* de opkomst van de vroeg-socialistische massabeweging begeleidde, zo vormde de oprichting van het nieuwe dagblad, *Het Volk*, in 1900, het bewijs dat de Nederlandse sociaaldemocratie min of meer volwassen was geworden. Dat brengt ons op een laatste punt, een gezichtspunt van waaruit we het werk van Troelstra als journalist en propagandist in deze bijdrage ook willen bezien: de betekenis van deze bladen voor de lezers.

Lezen als bevrijding

Voor de verschillende emancipatiebewegingen waren kranten en tijdschriften – net als andere instellingen, zoals bibliotheken, vakbonden en verenigingsgebouwen – een belangrijke bron van zelfvertrouwen; ze

22 *Ibidem*. Zie ook Hagen, *Politicus uit hartstocht*, 219 e.v.

23 Voor het voorstel van Heijermans aan het partijcongres van 1899, *De Nieuwe Tijd* 3 (1898/1899) p. 376-378; vgl. Van Vree, *De Nederlandse Pers*, p. 80 e.v., en Hagen, *Politicus uit hartstocht*, p. 317 e.v.

fungeerden als referentiekader en als middel tot identificatie. En dat gold niet alleen voor bladen en instellingen, maar ook voor hun leiders, voor charismatische personen als Troelstra en Domela Nieuwenhuis, maar ook bijvoorbeeld Abraham Kuiper, de antirevolutionaire voorman die vijftig jaar lang hoogstpersoonlijk *De Standaard* bestierde, zijn eigen krant, waarvan sommige lezers de commentaren – ‘driestarren’ – van hun grote leider jaar in, jaar uit in schoolschriftjes overschreven en van buiten leerden.²⁴

Die enorme betrokkenheid wijst erop dat hier niet alleen sprake was van identificatie en bewondering: *lezen en schrijven vormden op zichzelf al een politieke daad*, omdat ze een teken van emancipatie waren. Dat geldt voor de orthodoxe ‘kleine luyden’ van Kuiper, en evenzeer voor de katholieken – in het bijzonder de katholieke arbeiders, die uiteindelijk in 1921 hun eigen krant oprichtten, *de Volkskrant* – en al helemaal voor de socialisten.

Dit fenomeen laat zich nauwelijks treffender – en roerender – illustreren dan door de activiteiten te memoreren van de vroege socialistische beweging in Friesland. Door de hele provincie heen bestonden tegen het einde van de negentiende eeuw kleine socialistische bibliotheken, zoals die in Kortezwaag: één kast met werken van Kropotkin, Tolstoj, Dostojewski en andere schrijvers en denkers, ingericht door de afdeling Gorredijk van de Sociaal-Democratische Bond en toegankelijk voor publiek, iedere zondagmorgen onder kerktijd.²⁵ Deze socialisten namen de woorden van Domela Nieuwenhuis, dat wetenschap en kunst de godsdienst overbodig maken, wel heel letterlijk.²⁶

De bibliotheek in Kortezwaag is blijven bestaan tot 1953 en telde toen 1063 boeken. Een halve eeuw eerder had dit nog een astronomisch aantal geleken: de bibliotheek van de socialistische jongerenvereniging ‘Hoop der Toekomst’ in St. Jacobiparochie omvatte toen welgeteld negentien boeken, een kleine verzameling waarvan men het belang evenwel niet mag onderschatten, als we mogen afgaan op uitlatingen van tijdgenoten en opmerkingen in autobiografische geschriften. De ‘boekkerij’ van de vrije socialisten in De Knipe, bijvoorbeeld, maakte onderdeel uit van een heel complex van organisaties, waartoe behalve een

24 Het volgende heb ik eerder uitgewerkt in ‘De macht van het gedrukte woord. De politisering van de leescultuur 1870-1960’, in: Theo Bijvoet e.a. (red.), *Bladeren in andermans hoofd. Over lezers en leescultuur*, Nijmegen, 1996, p. 291-308.

25 P. Schneiders, *Lezen voor iedereen. Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*, Den Haag, 1990, p. 55; vgl. Johan Frieswijk, *Socialisme in Friesland 1880-1900*, Amsterdam 1977.

26 Ferd. Domela Nieuwenhuis, *Handboek van den Vrijdenker*, Zandvoort z.j., p. 203.

geheelonthoudersvereniging en arbeidersbonden ook een zang-, tooneel- en muziekvereniging behoorden. Men organiseerde ‘onderlinge praatavonden’ en las van alles wat de eigen ontwikkeling ten goede kon komen, ook ‘dorre boeken’, ‘welke wij vaak maar voor de helft begrepen, zoals van Flammarrion, Von Humboldt of Darwin’, zo zou de Friese landarbeider Imke Klaver later in zijn herinneringen optekenen.²⁷

In zijn geschiedenis van de vroege beweging noemde Vliegen - zelf een fraaie illustratie van zijn eigen observatie – ‘de zucht naar lezen het kenmerk van alle arbeiderspropagandisten. De zonderlingste staaltjes leverde die zucht, die bij de meesten een ware hartstocht was, op, velen offerden daaraan schier elk genot’.²⁸ In de ogen van de charismatische leider van de sociaaldemocratische diamantarbeiders Henri Polak was de innerlijke beschaving en ontwikkeling van de arbeiders een voorwaarde voor de verwezenlijking van het socialisme. In het door Berlage ontworpen bondsgebouw – nu in gebruik als Vakbondsmuseum – bevond zich dan ook een rijke boekenverzameling, die duizenden titels omvatte. De leden, die de boekerij zelf beheerden, beschouwden de bibliotheek als ‘een wetenschappelijke tempel’ - *hun* tempel - en men kan zich dan ook niet voorstellen hoeveel pijn het deed toen deze verzameling op last van de NSB – die in de jaren dertig in Polak een van haar meest vasthoudende bestrijders had gevonden, welke in de ogen van haar aanhangers was uitgroeid tot de meest gehate vijand – al een week na de Duitse inval werd weggehaald en op het Waterlooplein verkocht. ‘Het waren natuurlijk gewoon bibliotheekboeken, geen nieuwe boeken, maar ik vond het verschrikkelijk. *Het was een stuk van jezelf wat ze weghaalden*’.²⁹

Kortom: voor socialisten was lezen een activiteit die was beladen met symboliek. Zoals drinken in de ogen van de bewuste arbeiders een politieke opvatting impliceerde en geheelonthouding geen toevallige, individuele keuze was, zo stond lezen symbool voor een levenshouding en een politieke keuze. Lezen was niet alleen een middel tot uitbreiding van kennis en het genieten van cultuur, leidend tot ‘vrijmaking uit onze lichamelijke en geestelijke slavernij waarin het mensdom sinds

27 Imke Klaver, *Herinneringen van een Friese landarbeider. Enkele opgetekende zaken uit het jongste verleden tot 1925*, Nijmegen, 1974, p. 121, p. 161-163.

28 Aangehaald bij Ger Harmsen, *Blauwe en rode jeugd. Ontstaan, ontwikkeling en teruggang van de Nederlandse jeugdbeweging tussen 1853 en 1940*. Assen, 1961, p. 31.

29 Aldus Aron de Paauw, in: Philo Bregstein en Salvador Bloemgarten (red.), *Herinneringen aan Joods Amsterdam*. Amsterdam, 1978, p. 309, p. 150-151.

eeuwen gekluisterd is',³⁰ maar lezen stond ook symbool voor de wil vooruit te komen en als volwaardige burger aan het openbare leven deel te nemen. Het was die strijd waaraan ook Troelstra wilde bijdragen.

30 *De Jonge Socialist* 1 mei 1892, aangehaald door Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, p. 31.